

A Csemegi-kódex és a javítóintézet

(The Csemegi Codex and the Reformatory)

Absztrakt

A polgári magyar állam kialakulásának a részeként jött létre és fejlődött a magyar börtönügy a dualizmus időszakában. A szakterület alakításában jelentős szerepet töltött be NASCH [CSEMEGI] Károly vezetésével létrehozott magyar büntetőtörvénykönyv. E rendszer részeként alakították ki a Magyar Királyságban a javítóintézeteket. A javítóintézetekben a korabeli magyar igazságügy olyan körülményeket igyekezett teremteni, amely elősegítette az elítélt fiatalok visszavezetését a normális társadalmi viszonyok közé. A javítóintézet gondolata Magyarországon ugyan ebben az időben még új volt, azonban Nyugat-Európában és Észak-Amerikában ez az intézeti forma már hagyományokkal rendelkezett. A magyar javítóintézetek a német mintához álltak a legközelebb bár azokkal sem egyeztek meg mindenben. A magyar javítóintézetek a korabeli javítóintézeti palettát egy új színnel gazdagították.

Kulcsszavak

Csemegi-kódex ; magyar börtönügy 1867-1919 ; javítóintézet ; javítóintézeti alapszabály ; javítóintézeti nevelés.

Abstract

Hungarian prison service arose and evolved as part of the rising Bourgeois state during the Era of the Dual Monarchy. The leadership of Károly NASCH [CSEMEGI] played a significant role in the creation of the Hungarian criminal code. As part of the prison service, the reformatory came into existence in the Kingdom of Hungary. Contemporary Hungarian justice attempted to create an environment in which convicted youth could be led back to normal society. At the time, the idea of the reformatory was new in Hungary; in contrast, institutionalized reform was already well established in Western Europe and North America. Although there were differences, Hungarian criminal reform was most similar to the German model. The Hungarian reformatory was an enriching addition to the palette of institutionalized reform.

Keywords

Csemegi Codex ; Hungarian prison service 1867-1919 ; reformatory ; reformatory charter ; reformatory education

*

Open Researcher and Contributor ID = Nyílt Kutató és Közreműködő Azonosító (ORCID) : <https://orcid.org/0000-0002-0479-6371>

Institutional attachments

- Bertalan Szemere Scientific Society of History of Hungarian Law Enforcement = Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság
- Hungarian Prison Society = Magyar Börtönügyi Társaság
- University of Szeged = Szegedi Egyetem
- University of Miskolc = Miskolci Egyetem

@: lowiz@t-online.hu

Date of registry = Regisztrálás dátuma : 2018. XI. 16.
DOI : 10.31627/RTF.XXVIII.2018.56N. 53-60P

Date of acceptance = elfogadás dátuma : 2018. XII. 1.

A dualizmus kori Büntető Törvénykönyv jeles kodifikátorára utaló elnevezése szerint a Csemegi-kódex¹ megjelenését követő éveknek a fiatalkorúak büntetőjogát és büntetés-végrehajtását tárgyaló irodalmában gyakori a szerzők sajnálkozása afelett, hogy a kódex mostohán szabályozza a fiatalkorúakkal szembeni büntetőjogi jogkövetkezményeket, legkivált pedig ezek végrehajtása felől hagyja bizonytalanságban a jogalkalmazókat. Valójában a kódex – amely egyébként semmiféle kételyt nem támaszthatott alkotóinak felkészültsége és alapossága iránt – a fiatalkorúak tekintetében is képviselte azokat az elveket, amelyek a kódex egészét jellemezték. A téma XX. századi művelője találozta meg, hogy „... a fiatalkorúak büntetőjogi helyzetét szabályozó rendelkezések szervesen illeszkednek a klasszikus büntetőjog intézményeinek rendszerébe... a büntetési rendszer és a büntetés-végrehajtás tekintetében lényegében azonosak az elbírálási szabályok a kódex általános, a felnőttekre vonatkozó rendelkezéseivel”.² Ez az azonosság – többek között – azt jelentette, hogy a 12-16 éves fiatalkorúakra ugyan a felnőtteknél enyhébb (fegyház helyett börtön, börtön helyett fogház, fogház helyett elzárás), de nem másfajta szabadságvesztés-büntetési nemek voltak alkalmazhatók, végrehajtásuk pedig a felnőttekkel azonos intézetekben – de azoktól elkülönítve – történt. A 16. életév feletti elítéltek pedig már semmiféle megkülönböztető bánásmódban nem részesültek.³

A Csemegi-kódex új rendelkezését, a csak fiatalkorúakra alkalmazható *javítóintézetbe utalást* a korabeli szakirodalom általában kételkedéssel fogadta. Főként a gyakorlati jogászok körében elterjedt nézet szerint a javítóintézet – a megfelelő szigor híján – alkalmatlan az erkölcsi romlottság megszüntetésére. Mások a szabályozás rendszertelenségét, ötletszerűségét kifogásolták. A kódex szűkszavú rendelkezései mindössze arra terjedtek ki, hogy a fogházra ítélt, de életük 20. életévét túl nem haladott egyénekre megengedi, hogy fogházbüntetésükből hat hónapot – amit különben magánelzárásban kellene kitölteniük –, javítóintézetben töltsenek el, emellett a 12-16 éves korban lévők – ha a bűncselekmény bűnösségének felismerésére szükséges belátással nem bírnak – javítóintézetbe helyezhetők, de ott 20. életévükön túl nem tarthatók.⁴ Mai kifejezéssel élve, afféle fiatalkorúakra szabott alternatív szankcióként jött létre a javítóintézet.

Ha a Csemegi-kódexet megalkotásának jogfilozófiai, kriminálpolitikai közegében nézzük, úgy véljük, hogy NASCH [CSEMEGI] Károly merészségére volt szükség a javítónevelés felvételéhez. Ennek három oka említhető meg:

- A Csemegi-kódex a klasszikus büntetőjogi iskola indeterminista talaján állt, ha a nagy kodifikátor következetes, akkor e szankció is a megtámadott és megsértett jog sérelmének reparációját kellett volna szolgálnia, az elkövető korára, nemére tekintet nélkül. A javítóintézet kedvezőtlen fogadtatása nyilvánvalóan nem volt véletlen. A kódex alkotóinak nem kevés bátorságára utalt az, hogy a hazai gyakorlatban addig ismeretlen javító-nevelést a törvénykönyvbe felvegye, vállalva azt az inkongruenciát is, amely a kódex merev büntetési elmélete és a javító-nevelés szándékolt gyakorlata között feszült.

- NASCH [CSEMEGI] Károly nem hagyhatta figyelmen kívül az amerikai és az európai kontinens „művelt országaiban” végbemenő folyamatokat. Az európai kontinensen a korai polgári, urbánus fejlődés először az észak-német illetve a Hansa városokban, később a kontinens csaknem teljes nyugati térfelén létrehozta a városi együttélés nyugalmit biztosító szociális közintézményeket: a kórházat, szegényházat, árvaházat, a dologházat és a fenyítő-dologházat. A polgári pragmatizmus ezek kombinációjából hozta létre a fiatalkorúak javító-nevelésének prototípusait, ahova bűnelkövetés miatt hatóságilag illetve a szülők kívánságára utaltak be fiatalkorúakat. A város egykori kezdetleges „szociálpolitikájának” és „kriminálpolitikájának” szerencsés érintkezése ez a fiatalkorúak érdekében, amely azonban az egész nyugati újkori történelmen keresztül napjainkig vezet. Talán elég, ha a javító-nevelésnek néhány, az átlagostól kiemelkedő intézményeit említjük: a XVII. század elején a hamburgi Ehrliches Haus-t, a tisztességes házat, a XVIII. sz. elején az olasz San Michele-t, a XVIII. század végén John HOWARD farmiskoláit, a XIX. század közepén Mary CARPENTER rongyos iskoláit és a XIX. század utolsó harmadában Amerika bekapcsolódását az Elmira Reformatory-kal. Nyugat-európai államokban a XIX. század 70-es, 80-as éveiben már kiszélesedett és differenciált intézményhálózat tette lehetővé a bűnelkövető és a züllött vagy veszélyeztetett fiatalkorúak egymástól elkülönített nevelését. Így Belgiumban a bűnelkövető fiatalkorúakat javítóházba (maison special de réforme), az elhagyott vagy elzüllött gyermekeket javító iskolába (ecole de réforme) küldték. Angliában az előbbieket javítóiskolákba (reformatory school), az utóbbiakat ipariskolákba (industrial school), Németországban az előbbieket javítóintézetbe (Erziehungsanstalt), utóbbiakat kényszernevelésre (Zwangserziehung) utalták be.

- NASCH [CSEMEGI] Károly bátorságát egy harmadik tényező is bizonyítja: az ország felgyorsult gazdasági fejlődése a társadalmi rétegek egyenlőtlensége felé hatott, ami növekvő bűnözéssel, ezen belül a fiatalkorúak kriminalitásának növekedésével járt. A klasszikus büntetőjog és büntetőpolitika logikája

szerint ez a szankciók súlyának, represszív tulajdonságaik fokozásával járt volna. NASCH [CSEMEGI] Károly nem ezt az utat járta.

Már a XIX. század 70-es éveiben világossá vált, hogy a gyermek- és fiatalkorúak növekvő kriminalitása átfogó szociálpolitikai intézkedéseket sürget. Felismerték, hogy a fiatalkori bűnözés ellen nem elegendő a büntetőjogi represszió, olyan állami beavatkozásra is szükség van, amely megelőzi, megakadályozza a fiatalok kriminálissá válását. E célt szolgálta a fejlettebb nyugat-európai államokban már széles körben elterjedt javítóintézet gondolata, amely a javítóintézetet (javítóház, javító iskola stb.) a belátási képességgel (discernement) nem rendelkező fiatalkorú bűnelkövetők befogadására alkalmazta. Általános felfogás a serdülőkort a „problematikus beszámítás” életkorának tekintette. Az a fiatal, aki a cselekménye bűnösségének felismerésére szükséges belátással nem rendelkezett, büntetésre nem volt ítélt, de javítóintézetbe helyezéséről kellett gondoskodni, ha elhanyagolt vagy helytelen nevelése, vagy családi és társadalmi helyzete miatt addigi életviszonyai között nem volt tartható. E felfogás tehát a javítóintézetet nem tekintette büntetésnek, hanem olyan preventív beavatkozásnak, amely alkalmas a fiatalkorú életpályájának idejekorán történő kiigazítására. A beavatkozás egyik feladata volt kiemelni a fiatalkorút addigi káros környezetéből, másik követelménye pedig a korábbi hibás nevelés sikeres korrekciója volt.

A javítóintézetek elsődlegesen szociálpolitikai fogantatását jelzi, hogy keletkezésük e korai időszakban nem csupán bűncselekményeket elkövető fiatalkorúak befogadását is látták el. A javítóintézeti miniszteri utasítás⁵ megengedte, hogy a javító-intézetekbe nem csak bírói ítélet alapján, hanem az igazságügy-miniszter engedélyével olyan büntetendő cselekményt el nem követett 7-18 év közötti fiatalokat is felvehessenek, akiket a gyámhatóság, vagy — a költségek térítésével — az atyai hatalmat gyakorló, vagy más illetékesek, vagy társulatok kérik. Ezeket a fiatalkorúakat legfeljebb 20 éves korukig és két évig tarthaták az intézetben, elbocsátásuk ügyében az intézet igazgatósága határozott.⁶

Magyarországon a javítóintézetek létrehozása az igazságügyi kormányzat szándékától eltérően vontatottan haladt. Ennek egyik nyomós oka pénzügyi, a másik oka a bíróságoknak a javítóintézeti beutalásoktól való kezdeti idegenkedése volt. Az első javítóintézet létesítésére 1884-ben került sor Aszódon, ezt követte 1886-ban a kolozsvári, 1890-ben a rákospalotai (lányok részére), 1895-ben a székesfehérvári, végül 1903-ban a kassai javítóintézetek felállítása. Az öt intézet befogadóképessége 980 férőhely volt, elhelyezési gondok azonban hamarosan, a 90-es évektől jelentkeztek.⁸ A javítóintézeti rezsím kialakítása nem bizonyult könnyű feladatnak, egyfelől a hazai előzmények, másfelől a vonzó, átvételre alkalmasnak tekinthető külföldi modell hiánya miatt. A külföldi javítóintézeti rendszerek túlságosan nyitottak (Svájc), vagy túlzottan szigorúnak (Olaszország, Franciaország) mutatkoztak. A német javítóintézeti típus tűnt még leginkább elfogadhatónak, teljes értékű mintaként azonban azért nem tartották alkalmasnak, mert működésüket — a hazai viszonyok között elképzelhetetlen — szerzetes jellegű szervezet (az úgynevezett Bruderschaft) tagjai biztosították. Mégis a Németországban tanulmányutat tett két magyar szakember elsősorban az ott szerzett tapasztalatok alapján dolgozták ki az első (aszódi) javítóintézet rendtartását.⁹

Az igazságügyi kormányzat arra törekedett, hogy a javítóintézetek alkalmasak legyenek a preventív feladatra, azaz az ide beutaltak sikeres javítására, ugyanakkor az intézet jellegében, rendjében hordozza azokat a kényszerelemeket is, amelyek az alkalmazandó pedagógiai beavatkozásnak mintegy a keretét szolgáltatnak. A korszak neves pszichológusa így írt erről: „*Ez intézetekben nem a büntetés a vezérlő elv, hanem a szigorú fegyelem, a kényszerelbánság kereteibe beilleszkedett nevelés és oktatás. Tapasztalati tény az, hogy az alapjukban megromlott, züllő fiatalkorúakkal szemben a szentimentális jólelkűség még kevésbé vezet eredményre, mint a könyörtelen szigorúság.*”¹⁰

Nem sokkal a Csemegi-kódex hatálybalépését követően kidolgozott *Királyi Javítóintézetek Alapszabályai*¹¹ (a továbbiakban: Alapszabályok) meghatározta az intézet feladatát, mely nem más, mint „...a kebelükbe befogadott egyéneket vallásosságban és polgári erkölcsökben nevelni, iskolai oktatásban részesíteni s őket a komoly munkássághoz, s illemes magaviselethez szoktatni.”¹² Az Alapszabályok kiemelték, hogy „a javítóintézetek igazgatója és felügyelő személyzete sohase tévessze szem elől azt, hogy az intézet nem büntetés végrehajtására rendelt hely, s hogy ennél fogva az ifjak nem bűnhődés, hanem elhanyagolt vagy megromlott erkölcsaik megjavítására és fejlesztése végett vannak felügyeletükre és őrizetükre bízva.”¹³

Az Alapszabályok a javító-nevelés végrehajtásának számos tartalmi elemét a szabadságvesztés-büntetésről vette át, mégis elismerésre méltóan jónéhány előremutató, új intézményt is tartalmazott. Ezek közé tartozott a *belépő növendék megismerése*. Sajátos módon az ezzel kapcsolatos rendezés nem tudott megszabadulni attól a beidegzettségétől, hogy a fiatalkorút befogadását követően egy időre szigorúan elkülönítették. A befogadás utáni hosszabb-rövidebb ideig tartó magánelzárás csökkentett

élelemadagokkal a korabeli felfogás szerint elősegítette a befogadott „lehiggadását”, „kezessé válását”.¹⁴ Az elkülönítés tartama alatt a növendéket az igazgató, a családfő, a lelkész és az orvos volt köteles naponként meglátogatni. A látogatások alkalmával szerzett benyomások alapján alakították ki a növendékkel szemben alkalmazható nevelés stratégiáját. E látogatások arra is szolgáltak, hogy a növendéket jó tanácsokkal, intelmekkel ellátva, felkészítsék őt az intézeti életre.¹⁵

A javító-nevelés végrehajtásának kétségkívül legfigyelemreméltóbb intézménye a *nevelés ügynevezett családi rendszere* volt. Az Alapszabályok rendelkezése szerint az elkülönítés idejének leteltével a növendéket olyan családba osztották be, amely leginkább megfelelt „életkorának és erkölcsi állapotának”.¹⁶ Egy család 20-30 főből állt, a növendékek nevelésével a *családfőt* bízták meg. A családfő csak szakavatott pedagógus lehetett (fiúknál okleveles polgári iskolai tanító, a lányoknál okleveles elemi népiskolai tanítónő).¹⁷ E pedagógusoknak jó megélhetési feltételeket, nevelési feladataik megoldásához nagy önállóságot biztosítottak. Ezen felfogás szerint a bűnelkövető fiatalok egyéni nevelését „a polgári életviszonyoknak megfelelő családi nevelés keretében kívánták meghonosítani, amely jelentős fejlődést, a korszak pedagógiai törekvéseinek térhódítását jelzi. A növendékek életkoruk és erkölcsi állapotuk szerinti családokra osztása a nevelési csoportba elhelyezés korán jelentkező dilemmákat keletkeztet. A fiatalabbak és korosabbak, valamint a „jók”, a „rosszak” és a „középszerű magatartást” tanúsítók merev klasszifikálása nem bizonyulhatott tartós megoldásnak. A korban előrehaladó, illetve magatartásukban változó növendékek gyakori áthelyezése egy másik családba, a családok naponkénti érintkezése a munkában, oktatásban úgyszólván teljesen lehetetlenné tették a családfő nevelési elképzeléseinek megvalósítását. Végül is hosszas, eredménytelen próbálkozások után a század utolsó éveiben került nyugvópontra a családok kialakításának kérdése. Minden újoncnövendéket először az ügynevezett *kísérleti családba* osztották be, ahol megfigyelték őket és kioktatták az intézeti élet legfontosabb tudnivalóiról. Ezután olyan családba helyezték a növendékeket, „... amelyben az általa élethivatásul választott munkanem van meghonosítva, s mely családban intézeti neveltetésének egész ideje alatt állandóan egy és ugyanazon családfőnek keze alatt maradt.”¹⁸

Az Alapszabályok a *javító-nevelés eszközeiként* a növendékek vallás-erkölcsi és iskolai oktatását, rendre, tisztaságra és fegyelemre szoktatását, munkára nevelésüket határozta meg. A javítóintézeti nevelés rendszerében kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a *vallás-erkölcsi nevelésnek*. A hit és erkölcsstan oktatása, a szertartásokon való részvétel, a lelkészekkel kialakítható személyes kapcsolat a növendékek érzelmi nevelésének fontos, a kor irodalmában csaknem egyöntetűen hatásosnak megítélt lehetőségét nyújtotta.

Az *iskolai oktatásról* szólva azt hangsúlyozták, hogy „... az ismeretfejlesztés és értelmi haladás megkedveltetése az elaljasodás egyik hatalmas óvszere lévén, az iskolai tanításra a javítóintézetekben kiváló gond fordítatik.”¹⁹ Az Alapszabályok ennek megfelelően minden növendék számára *tankötelezettséget* írt elő.²⁰ A szorgalmi időt évenként 10 hónapban, az oktatást napi 4 órában határozták meg. Az intézetben szerzett végzettséget egyenértékűnek tekintették a másutt megszerezhetővel. Tantárgyak voltak: hit- és erkölcsstan, olvasás, írás, magyar nyelv, beszéd és fogalmazási gyakorlatok, földrajz, történelem, alkotmánytan, mennyiségtan, mértan, egyszerű könyvviteltan, természetrajz, vegytan, test- és egészségtan, mezői gazdaság és kertészettan. Ezen kívül rajz, ének, zene és torna. A testnevelést a katonai szolgálatra felkészítés érdekében alaki és fegyverforgatási gyakorlatokkal egészítették ki. Az oktatást, a pihenőidő értelmes eltöltését segítette a minden intézetben létesített könyvtár, amelyből vasárnaponként a családfő irányításával kölcsönözhetek könyveket a növendékek. A családfőnek kötelessége volt vásár- és ünnepnapokon növendékei számára „... kedélyt nemesítő, hasznosan mulattató és ismeretterjesztő felolvasásokat tartani.”²¹

Az *intézeti házirend* szigorú életrendet követelt. A növendékek számára a feljebbvalók iránt feltétlen engedelmességet, társaik iránt „illelmes és jóindulatú bánásmódot” írt elő. *Panaszaikkal közvetlenül a családfőhöz* fordulhattak. A napirend hétköznap kevés szabadidőt engedélyezett: nyáron reggel 5 órakor, télen fél 6-kor volt ébresztő, déli 12-től 13-ig ebéd és pihenés, vacsora 20 órakor, lefekvés 21 órakor. A közbeeső napszakokat folyamatosan munkával és tanulással töltötték ki.²²

A magatartási szabályok, a házirend, a napirend megsértőivel szemben *fegyelmi büntetéseket* alkalmaztak. Ezek: megintés (négy szemközt), rosszallás (a családbeliek jelenlétében), a társaktól elkülönített helyen való étkezés, társas játékokból való kizárás, nyert kitüntetések, különös kedvezmények (levélírás, látogató fogadása stb.) megvonása, egyes eledelek megvonása, a családból való kikülönítés, teljes elkülönítésbe helyezés (tartamát az igazgató határozta meg), az intézetből való kitiltás, vagy a fogházba való visszaszállítás.²³ A növendékek testi fenyítését ugyan nem vették fel a fegyelmi büntetések közé, de esetenkénti alkalmazását célszerűnek tartották. „A gyakorlati tapasztalat megmutatta, hogy ... a testi fenyítésnek bizonyos esetekben való alkalmazása nemcsak kívánatos, de tapintattal, kellő

időben s mérséklettel alkalmazva jóformán elkerülhetetlen és sok esetben nagyon is hathatós nevelési eszköz.”²⁴

A külvilággal (szülőkkel, hozzátartozókkal) tartható kapcsolatokat a minimálisra szűkítették, a velük való levélváltást, látogatóként fogadásukat csupán *jutalomként* engedélyezték. Ezen kívül a tanulásban, munkában, fegyelemben kitűnt növendékek a következő jutalomban részesülhettek.

A javítóintézetek ismertetéséről szóló igazságügyi minisztériumi jelentés jól érzékelteti azokat a törekvéseket, amelyet az intézetek a növendékek *egyéni nevelésében*, a nevelési miliő kialakításában igyekeztek megvalósítani: „*A családfő nem tömegesen, hanem az előélet, családi körülmény, értelmi képzettség, kor és véralkat figyelembevételével egyéniségük szerint neveli a növendékeket.*” Másutt kiemeli: „*a katonai szigor és ridegség a javítóintézetek nevelési rendszerében tiltva van, mert az erkölcsi hibák megnyilvánulását erőszakos úton csak rövid időre lehet elfojtani ... egyéb iránt az intézet családias életében a személyzet, különösen pedig a családfő mesterkéletlen példaadása játsszák a főszerepet.*”²⁵

A javítóintézetek működése a XIX. század utolsó évtizedében elsősorban a pedagógusok és a pszichológusok körében érdemelt ki lelkes elismerést.

A javítóintézeti nevelés legvitatottabb intézménye *a növendékek munkáltatása, illetve munkaoktatása volt.* Az igazságügyi kormányzat az intézetek működésének kezdeti időszakában azt az elvi felfogást képviselte, hogy a munkavégzés „a jellemképzés olyan segédeszköze”, amely mintegy kiegészíti az intézet egyéb „pszichikai hatását”. Ennek a felfogásnak jegyében már az intézetek telepítésekor különös gondot fordítottak arra, hogy kielégítő feltételek álljanak rendelkezésre a növendékek mezőgazdasági, illetve ipari foglalkoztatásához. Az intézetek helyi viszonyai és a környezet szükségletei szerint rendezték be a kéziipari műhelyeiket. A fiú javítóintézetekben asztalos, esztergályos, fafaragó, bogárnár, szabó, cipész, kosárfonó, kőműves, könyvkötő, könyvnyomdász, pékipari foglalkoztatást, valamint gyermekjáték-készítést honosítottak. Az itt készült termékek elsősorban az intézethálózat saját szükségleteit elégítették ki. A munka irányítását, egyben oktatását ipari tevékenység folytatására képesített ipartestületi tagok látták el, akik jogosultak voltak növendékeiknek tanonclevélet és munkakönyvet kiállítani. A növendékek munkateljesítményük alapján havonként kifizetendő munka-jutalomdíjban részesülhettek. A jutalomdíj nagyságát a növendékek szorgalmától, magatartásától tették függővé (a munkajutalmak havonként kifizethető összege 1885-1889 között 1-4 korona volt, 1889 után maximálisan 3 korona lehetett). A munka-jutalomdíjat a növendékek nem kapták kézhez, hanem azt az intézet takarékkönyvben tartalékolta számukra szabadulásukig. Kivételesen engedélyt kaphattak a tanulmányaikat, művelődésüket segítő árucikkek (könyvek, hangszerek, festékek, munkaeszközök stb.) beszerzésére, szüleik vagy közeli rokonaik segélyezésére.

A század utolsó évtizedében — a kibocsátott növendékek fokozódó beilleszkedési gondjainak érzékelése — a foglalkoztatás átalakítására kényszerítette a kormányzatot. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy az intézetekben folyó kézműipari oktatás nem volt elégséges ahhoz, hogy a kibocsátottak megállják a helyüket a szabad munkaerőpiacon. A korszerűbb szakképzés kereteit pedig — a gépi nagyipar elterjedésének időszakában — a gépipari (üzemi) foglalkoztatás nyújthatta. A XX. század első éveiben e felfogásnak megfelelően létesítették az akkor felállított kassai intézetben a fa-, bőr- és textilipari tanműhelyeket, amelyeket a korabeli modern technika színvonalán álló gépi berendezésekkel látták el. Egyidejűleg Aszódon a régi szakoktatási rendszer megszüntetésével kocsigyártó-, és javító iparműhelyeket és ipariskolát hoztak létre. A kereskedelemügyi miniszterrel folytatott hosszas alkudozás után az e két intézetben működő iskola az onnan kibocsátott növendékeknek ipariskolai bizonyítványt nyújthatott, akik így, mint felszabadult iparossegédek vállalhattak munkát. Az igazságügy illetékesei ezekben az években már úgy nyilatkoztak, hogy nem elegendő a „munkáltatást, mint a jellemképzés egyik tényezőjét” felfogni. A kibocsátott más társadalmi körbe emelkedését akkor tartották lehetségesnek, ha az intézetben valamely foglalkozást olyan mértékben sajátított el, hogy abból önálló munkásként kihelyezés után azonnal megélhetett. Uralkodóvá az a felfogás vált, amely a társadalmi beilleszkedés kulcskérdését a növendékeknek az elhelyezkedésüket biztosító szakmákban való színvonalas felkészítésében látta. „*Ezek a megfontolások vezettek arra a tanulásra, hogy a javítóintézetekben a legnagyobb súly a munkaoktatáson nyugszik.*”²⁶

A szakképzéshez fűződő érdek előtérbe nyomulása óhatatlanul háttérbe szorította a növendékek nevelésének egyéb eszközeit. E változásról a szakirodalomban erőteljesen megoszlottak a nézetek. Főképpen a javítóintézetek addigi nevelési sikereit joggal féltő pedagógustársadalom tartott a családias szeretet és gondoskodás válságától.

A növendékek elbocsátása történhetett „kísérletileg” vagy véglegesen. Kísérleti kihelyezésben részesítették azt a 20. életévét még be nem töltött növendéket, akiről az intézetben tanúsított magaviselete és szakmai felkészültsége alapján feltételezhető volt, hogy „újbolí rossz viselet vagy régi erkölcsi

hibáinak feléledése” esetén az intézeti igazgató jogosult volt a növendék visszahelyezése iránt intézkedni. Az elbocsátás végleges volt azoknál a növendékeknél, akik a 20. életévüket betöltötték, vagy a szülő (gyám) által a nevelésre engedélyezett idő letelt.

A javítóintézetek az igazságügy-minisztérium felügyelete alatt álltak, élükön a kinevezett igazgatóval. Az intézet tiszti személyzetéhez a családfők, a tanítók, a lelkészek, az orvos, gondnok és a tiszti írnok tartoztak. Az intézet működésének minden lényeges kérdésében a havonta üléselő házitanács foglalt állást. Tagjai az igazgató elnöklétével az intézet egész tiszti személyzete voltak. A tanács meghallgatása alapján döntött az igazgató – többek között – a növendékek munkajutalom-díjának megállapításáról, kísérleti kihelyezésükről, továbbá a növendékek nevelése, munkáltatása során felmerülő bármilyen kérdésben.

A javítóintézetekbe 1884-1898 között 1 291 növendéket fogadtak be. A befogadás 30,8 %-a szülő vagy gyám kérelmére, a többi esetben hatósági rendelkezésre vagy bírói ítéletre történt. Az átlagos tartási időtartam 2,9 év volt. A növendékek közül 447 főt kísérletileg, a többi véglegesen bocsátották el. Más forrás szerint 1884-től 1904-ig 1649 növendék befogadása történt meg, közülük 1012 főt (61 %) kísérletileg, 637 főt (39 %) véglegesen bocsátották el. Az elbocsátottak mintegy 65 %-a jól beilleszkedett, 10 %-kal szemben később további intézkedéseket kellett foganatosítani, a fennmaradó 25 %-ból 11 % „ingadozó magaviseletűnek” bizonyult, 10 %-nak hollétét nem sikerült megállapítani, 6 % pedig időközben elhalálozott.²⁷

Összességében megállapítható, hogy Magyarországon a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásának a felnőtt korúakétól eltérő első kifejlett intézménye a javítóintézeti javító-nevelés volt. A Csemegi-kódex eme intézmény bártortalan és rendszer nélküli felvételével még nem annyira a felpeszdlő újszerű büntetőjogi gondolkodásnak, mint sokkal inkább a kriminálpolitikára jótékony nyomást gyakorló szociálpolitikának engedett.²⁸ A polgári berendezkedésű állam szociálpolitikai intézményrendszerében a gyermek- és ifjúságvédelemnek mindenütt előkelő szerep jutott. A gyermek- és ifjúságvédelem szerves részének tekintett deviáns fiatalokkal való törődést az egyik kortárs szakember így tolmácsolta: „Ez az akció persze túlmegy a büntetőjog keretén ... voltaképpen egy nagyszabású mentési akcióval, egy új kulturális vállalkozással... állunk itt szemben, ami főleg a szegényebb, gyengébb társadalmi osztályok erősítésére, nyomorának enyhítésére, elzüllésének meggátlására, újabb nemzedékek regenerálására, testi, értelmi és erkölcsi átalakítására irányul. A szociálpolitikának, a társadalmi prophylaxisnak egyik elsőrangú fontosságú kérdése ez.”²⁹

A gyermek- és ifjúságvédelem keretei között megjelenő javító-nevelést, mint a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben alkalmazott megkülönböztetett bánásmódot a korabeli irodalom is csupán részben tekintette etikai fejleménynek. A *javítóintézetek funkciója a társadalom megóvásán kívül a korszak növekvő ipari és mezőgazdasági munkaerő-szükséglete kielégítésének segítése volt.* Ezt az irányt látszanak igazolni azok a törekvések, amelyek a munkára szoktatást, a munkaoktatást helyezték az intézeti hatásrendszer homlokterébe. Ugyanakkor azonban azt is reálisan látnunk kell, hogy a bűnelkövetők komplex átalakításához szükséges tudományos ismeretek még távolról sem álltak rendelkezésre.

A *javítóintézetek hatásrendszere* – minden kezdetlegessége és hiányossága ellenére – *pedagógiai tartalmú volt.* Az intézetek megjelenése egyszeriben felpeszdtette a pedagógusok, pszichológusok érdeklődését, akik lendületes fejlődésben lévő tudományuk egyik alkalmazási területét vélték felfedezni a bűnelkövetők kezelésében. Sajnálatos módon köztük és a büntetés-végrehajtás elméletét uraló jogászszakemberek között a vizsgált időszakban nem jött létre egymás tevékenységét inspiráló együttműködés.³⁰ Mindenesetre a XIX. század utolsó negyede és a XX. század eleje a kriminálpedagógia és a kriminálpszichológia megalapozásának időszaka volt, amelyet neves szakemberek munkásságának magas színvonala fémjelez.

Jegyzetek:

¹ 1878/V.tc.

² SZABÓ: 9-10.p.

³ A 16 éven felüli életkort a Btk. 87. §-a mindössze annyiban méltányolta, hogy a 20. életéven aluliak halálra vagy életfogytig tartó fegyházra nem voltak ítélhetők.

1878/V.tc. op.cit. 85-87. §

⁴ Loc.cit. 42-84. §

⁵ 13 964/1894. (V. 1.) IM.r.

⁶ FINKEY: *A magyar büntetőjog tankönyve*. 437.p.

⁷ A kódex 27.§-a a büntetésekből befolyt pénzek országos alapjának egy részét javítóintézetek létesítésére rendelte fordítani, ez az összeg azonban tartósan kevésnek bizonyult. A magánadakozásból remélt támogatás pedig messze elmaradt a szükséges-től.

1878/V.tc. op.cit. 27. §

⁸ FINKEY Ferencz megítélése szerint ekkor a fiataikorú bűnelkövetők létszáma már 8 000 - 10 000 körül ingadozott.

⁹ A két magyar szakember KRAJESIK Soma árvaházi tanító és LÁSZLÓ Zsigmond miniszteri tanácsos volt.

KUN — LÁDAY: 58.p.

¹⁰ RANSCHBURG: 157.p.

¹¹ Az Alapszabályok az 1894. évi 13 964. sz. IM rendelet alapján készültek.

13 964/1894. (V. 1.) IM.r. op.cit.

¹² Loc.cit. 19. §

¹³ Loc.cit. 20. §

¹⁴ A fiatakorúak elkülönítésének időtartamát az igazgató határozta meg az orvos és a lelkész véleménye alapján, azt három hónapot meghaladó tartamban csak ritkán alkalmazták. Az élelmezést ebben az időszakban reggel és este kenyérre és vízre, délben egytál ételre korlátozták.

¹⁵ 13 964/1894. (V. 1.) IM.r. op.cit. 23-28. §

¹⁶ Loc.cit. 29. §

¹⁷ Loc.cit. 5. §

¹⁸ KUN — LÁDAY: op.cit. 64.p.

¹⁹ *A magyar királyi országos javítóintézetek ismertetése*.

²⁰ 13 964/1894. (V. 1.) IM.r. op.cit. 38. §

²¹ *A magyar királyi országos javítóintézetek ismertetése*. op.cit. 36.p.

²² 13 964/1894. (V. 1.) IM.r. op.cit. 34-36. §

²³ Loc.cit. 50. §

²⁴ *A magyar királyi országos javítóintézetek ismertetése*. op.cit. 46.p.

²⁵ Loc.cit. 32.p.

²⁶ KUN — LÁDAY: 37-38.p.

²⁷ *A magyar királyi országos javítóintézetek ismertetése*. op.cit. 168.p.

²⁸ 1878/V.tc. op.cit.

²⁹ FINKEY: *A fiatakorúak büntetőjoga Észak-Amerikában*. 9.p.

³⁰ PÁL: 176.p.

Forrás- és irodalomjegyzék (a jegyzetekben alkalmazott rövidítések):**MONOGRÁFIÁK, KISMONOGRÁFIÁK ÉS HASONLÓ JELLEGŰ KÖTETEK**

- FINKEY: *A fiatalkorúak büntetőjoga Észak-Amerikában.* (29.;) — FINKEY Ferencz: *A fiatalkorúak büntetőjoga Észak-Amerikában.* Budapest, 1913, Atheneum. 279 p.
- KUN — LÁDAY (9.;18.;26.;) — KUN Béla — LÁDAY István: *La lutte contre la criminalité des mineurs en Hongrie.* [Fiatalkorúak kriminalitása ellen való küzdelem Magyarországon.] Budapest, 1905, Magyar Királyi Igazságügyi Minisztérium. 400 p.
- PÁL (30.;) — PÁL László: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban. Kriminálpedagógiai tanulmány.* Budapest, 1976, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 522 p. HU-ISBN 963 22 0389 5.
- RANSCHBURG (10.;) — RANSCHBURG Pál: *A gyermeki elme fejlődése és működése, különös tekintettel a lelki rendellenességekre, ezek elhárítására és orvoslására, pedagógusok, orvosok, jogászok és a művelt közönség számára, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából.* Budapest, 1905, Atheneum. 163 p.
- SZABÓ (2.;) — SZABÓ András: *A fiatalkorúak és a büntetőjog.* Budapest, 1961, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 347 p. /Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára, 17./

TANKÖNYVEK

- FINKEY: *A magyar büntetőjog tankönyve.* (6.;) — FINKEY Ferencz: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Budapest, 1919³, Grill Károly Kiadó. 869 p.

ADATTÁRAK

- A magyar királyi országos javítóintézetek ismertetése.* (19.;21.;24.;25.;27.;) — *A magyar királyi országos javítóintézetek ismertetése.* Budapest, 1899, Magyar Királyi Igazságügyminisztérium. 165 p.

JOGSZABÁLYOK

- 1878/V.tc. (1.;3.;4.;7.;28.;) — 1878/V.tc. a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és a vétségekről.
- 13 964/1894. (V. 1.) IM.r. (5.;11.;12.;13.;15.;16.;17.; 20.;22.;23.;) — 13 964/1894. (V. 1.) IM.r. újabban megállapított alapszabályok a javító-intézetek számára. *Igazságügyi Közlöny*, III.évf. (1894) 5.sz. 126-140.p.